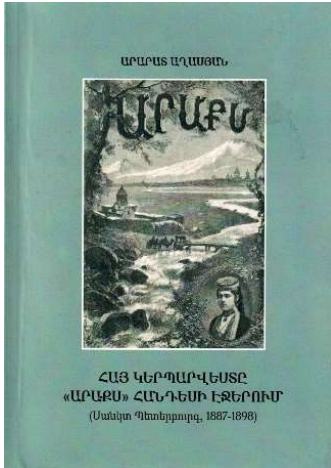

ԱՐԱՐԱՏ ԱՂԱՍՅԱՆ. Հայ կերպարվեստը «Արաքս» հանդեսի էջերում (Սանկտ Պետերբուրգ, 1887–1898), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2025, 89 էջ*:

Բանալի բառեր՝ Արարատ Աղասյան, հայ կերպարվեստ, Սանկտ Պետերբուրգ, «Արաքս» հանդես, Այվազովսկի:

Վերջերս ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչությունը լույս է ընծայել ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական ղեկավար, կերպարվեստի բաժնի վարիչ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Արարատ Աղասյանի հերթական աշխատությունը՝ «Հայ կերպարվեստը «Արաքս» հանդեսի էջերում (Սանկտ Պետերբուրգ, 1887–1898)» մենագրությունը: Աշխատության գլխավոր նպատակն է հայ արվեստագիտության պատմության մեջ առաջին անգամ քննության առնել «Արաքս»-ում զետեղված գեղարվեստական նյութերը՝ առանձնապես կարևորելով XIX դարի հայ կերպարվեստին վերաբերող հոդվածներն ու հաղորդումները և բացահայտել «Արաքս»-ի դերը այդ դարի հայ կերպարվեստի

հանրահռչակման գործում:

«Արաքս» հանդեսը հրատարակվել է ժամանակի հայկական մամուլի համար բավական բարձր տպաքանակով և տարածվել է ինչպես Սանկտ Պետերբուրգում, այնպես էլ Ռուսական կայսրության՝ հայկական խոշոր համայնքներ ունեցող շուրջ 30 քաղաքներում, այդ թվում՝ Երևանում, Ալեքսանդրապոլում, Վաղարշապատում, Թիֆլիսում, Բաքվում, Աստրախանում, Դոնի Ռոստովում, Նոր Նախիջևանում, ինչպես նաև արտասահմանյան մի շարք հայաշատ երկրներում՝ Ֆրանսիայում, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Բուլղարիայում, Հունաստանում, Կիպրոսում, Պարսկաստանում և այլուր:

Պրոֆեսոր Արարատ Աղասյանի աշխատությունը, որի խմբագիրը լինելու պատիվն ունեմ, կարևոր ու լուրջ ներդրում է հայ արվեստագիտության մեջ ինչպես հետազոտության թեմայի արդիականությամբ և հրատապությամբ, այնպես էլ գիտական նորոյթով, մասնագիտական բարձր մակարդակով ու գիտական

* Ներկայացվել է 02. II. 2026 թ., ընդունվել է տպագրության 20. III. 2026 թ.:

բարեխղճությամբ: Թեև սա Ա. Աղասյանի 18-րդ մենագրությունն է, սակայն առաջինն է, որտեղ վաստակաշատ արվեստաբանն անդրադառնում է գեղարվեստական քննադատության խնդիրներին՝ հանգամանորեն վերլուծության ենթարկելով հայ կերպարվեստի հարցերի լուսաբանումը Ռուսաստանի հյուսիսային մայրաքաղաքում հայերեն հրատարակված «Արաքս» հանդեսում և բացահայտելով «Արաքս»-ի ներդրումը հայ կերպարվեստագիտության զարգացման գործում:

Ակնհայտ է այն վիթխարի դերը, որն ունեցել է պարբերական մամուլը գեղարվեստական, երաժշտական և թատերական քննադատության ձևավորման ու կայացման գործում: Ներկայացնելով ժամանակի գեղարվեստական, երաժշտական ու թատերական կյանքի անցուդարձը՝ մամուլը ոչ միայն դառնում է այդ կյանքի հայելին, այլև հետագա ուսումնասիրողների համար աղբյուրագիտական կարևորագույն հենք:

Եվ ահա վաստակաշատ արվեստաբանի գիտական հետաքրքրությունների կենտրոնում այս անգամ հայտնվեց Սանկտ Պետերբուրգում 1887–1898 թվականներին կարճատև ընդմիջումներով հրատարակված «Արաքս» հանդեսը, որը հիմնել և խմբագրել է Երևանում ծնված, Թիֆլիսի ռեալական դպրոցում սովորած, ապա «ազատ ունկնդրի» կարգավիճակով Սանկտ Պետերբուրգի համալսարանի լեզվագրական ֆակուլտետում ուսանած Սիմեոն Գուլամիրյանցը (1857–1899):

«Արաքս»-ը բացառիկ տեղ է գրավում հայկական մամուլի պատմության մեջ հենց միայն նրանով, որ սա, ըստ էության, հայկական իրականության մեջ գրական-գեղարվեստական առաջին պատկերազարդ հանդեսն էր, որն ուներ առանձին գեղարվեստական բաժին, և որտեղ տպագրվել են հայ նկարիչների ու քանդակագործների ստեղծագործությունների լուսանկարները:

Ինչպես նկատում է հեղինակը, «Հանդեսին առանձնահատուկ փայլ և շքեղություն էին հաղորդում դրա էջերում առատորեն զետեղված բարձրորակ՝ սև ու սպիտակ բազմաթիվ լուսանկարները, փորագիր պատկերները և հայագգի, ռուս ու եվրոպացի անվանի նկարիչների և քանդակագործների ստեղծագործությունների վերատպությունները: Վերջիններս հիմնականում ընդգրկված և ամփոփված էին հանդեսի գեղարվեստական բաժնում, որի տեքստային՝ ներածական կամ բացատրական հատվածները (ծանուցումները), ինչպես նաև վերը հիշատակված գրական հավելվածները, ունեին առանձին էջակարգություն: Այդ լուսանկարներն ու փորագրությունները լույս են ընծայվել ընտիր տպագրությամբ՝ ինչպես ավտոտիպական, այնպես էլ վիմագրական և ֆոտոտիպական նորագույն միջոցներով ու եղանակներով, որոնք հնարավորություն էին տալիս պահպանելու և արտացոլելու բնօրինակների տոնային հարստությունը, լուսաստվերային փոխանցումների և երանգների նրբությունները: Եթե ֆոտոտիպ պատկերները սովորաբար պատրաստվում էին Սանկտ Պետերբուրգում՝ շատերին հայտնի հրատարակիչ-գրատպիչներ Էդուարդ Գոպպեի և Վլադիմիր Շտեյնի մասնավոր տպարաններում, ապա ավտոտիպ նկարներն ու վիմագրությունները Սիմեոն Գուլամիրյանցը պատվիրում էր Վիեննայում՝ տպագրական գործի հմուտ վարպետներ Կառլ Անգերերի և Ալեքսանդր Գյոշլի աշխատանոցում» (էջ 10–11):

Նշեմ, որ 1893 թ. ի վեր «Արաքս»-ի շապիկը զարդարել է Վասիլի Մատեի փորագրանկարը, որը նույնությամբ վերարտադրում է Կոնստանտին Կրիժիցկու՝

Արարատ լեռը Արաքսի ափից՝ Խոր Վիրապ վանքի մերձավայրից պատկերող ջրանկարը, որի ստորին աջ անկյունում՝ կլոր շրջանակի մեջ, տեսնում ենք նաև ազգային տարազով հանդերձավորված երիտասարդի՝ մեզ անհայտ հայուհու կերպարը:

Ինչպես նկատել է հեղինակը, «Արաքս»-ի էջերում զետեղված հայ և այլազգի արվեստագետների ստեղծագործությունները, հայկական սրբավայրերն ու ուխտատեղերը, միջնադարյան ճարտարապետության կոթողները, Հայաստանի բնության տեսարանները, հայ նշանավոր անձանց ու ազգային տիպերը ներկայացնող լուսանկարներից շատերը հատ-հատ դրվում էին շրջանակների մեջ, ցուցադրվում ու վաճառքի հանվում մատչելի գնով: Իսկ 1893, 1895 և 1898 թվականներին Ս. Գուլամիրյանցի նախաձեռնությամբ Պետերբուրգում սահմանափակ տպաքանակով հրատարակվում են հանդեսի՝ տարբեր գրքերից քաղված պատկերների ոսկեգարդ շքեղակազմ ալբոմները (տե՛ս էջ 11):

«Արաքս»-ն աչքի է ընկել ոչ միայն իր հարուստ բովանդակությամբ ու կերպարվեստին վերաբերող բազմազան հարցերի լուսաբանմամբ, այլև տպագրական և պոլիգրաֆիական բարձր որակով ու գեղարվեստական հետաքրքիր ձևավորմամբ: 1893 թ. մայիսի 1-ին ԱՄՆ Կոնգրեսի հովանու ներքո Չիկագոյում բացված՝ ամերիկյան մայրցամաքի հայտնագործության 400-ամյակին և Քրիստափոր Կոլումբոսի հիշատակին նվիրված Համաշխարհային ցուցահանդեսի մասնաժողովի որոշմամբ «Արաքս»-ի ոսկեկազմ ցուցանմուշներն արժանացել են «շքադրամի ..., և մրցագրի ..., նախ՝ մաքուր տպագրության, և երկրորդ՝ նկարները գեղարվեստորեն լավ արտահայտելու համար» (էջ 12):

Խիստ տրամաբանական է մենագրության կառուցվածքը: Աշխատությունը բաղկացած է հինգ գլուխներից: «Սանկտ Պետերբուրգի «Արաքս» հանդեսը» գլխում ընդհանուր գծերով ներկայացվում է «Արաքս»-ի տեղն ու դերը հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ: ««Արաքս» հանդեսի գեղարվեստական բաժինը» գլխում հեղինակը հանգամանորեն քննության է առել գեղարվեստական բաժնի բովանդակությունը:

Աշխատության ամենաձավալուն գլուխը, բնականաբար, նվիրված է Հովհաննես Այվազովսկուն (1817–1900), քանի որ հանճարեղ ծովանկարիչը XIX դարի հայազգի միակ արվեստագետն էր, ով արդեն իսկ արժանացել էր համաշխարհային համբավի, և որի արվեստով հիանում էր ու հպարտությամբ խոսում համայն հայությունը: Ինչպես բացահայտել է պրոֆեսոր Աղասյանը, այստեղ իր դերն է խաղացել նաև սուբյեկտիվ գործոնը. «Արաքս»-ի գեղարվեստական բաժնի պատասխանատուն՝ Լևոն Մազիրյանցը, Հովհաննես Այվազովսկու զարմիկն էր ու նրա գործավարը:

Հովհաննես Այվազովսկու անունն «Արաքս»-ի էջերում հանդիպում է բազմիցս: Ինչպես նկատում է Ա. Աղասյանը, նա միակ արվեստագետն էր, որին հանդեսն անդրադարձել է ինչպես իր գեղարվեստական բաժնում, այնպես էլ ականավոր վարպետի կյանքն ու արվեստը համառոտակի լուսաբանող կենսագրական ակնարկում, որը ծովանկարչի ստեղծագործական գործունեության հիսունամյա տարեդարձի առիթով գրել է երիտասարդ բանասեր ու մանկավարժ Սեթ Հա-

րությամբ, և որտեղ խոսվում է նաև այդ կապակցությամբ Սանկտ Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիայի նիստերի մեծ դահլիճում 1887 թ. սեպտեմբերի 26-ին տեղի ունեցած հոբելյանական ցերեկույթի մասին:

«Արաքս»-ի էջերում տեղ են գտել նաև հոչակավոր ծովանկարչի ստեղծագործությունների վերատպությունները: Հանդեսում զետեղվել է Այվազովսկու կտավները վերարտադրող տասնմեկ լուսանկար: Դրանք են՝ «Ուլխարները փոթորկից ծովն են թափվում» (1861), «Դարյալի կիրճը» (1862), «Փոթորիկը Ազովի ծովում» (1887), «Ալիքը» («Ահեղ ըրպեն օվկիանոսում», «Վերջին ըրպեն օվկիանոսում», 1889), «Նոյն իջնում է Արարատից» («Ջրհեղեղից հետո», 1889), «Հրեաների անցումը Կարմիր ծովով» (1891), «Նիագարայի ջրվեժը» (1893), «Տիեզերքը» («Տիեզերքն ու մոլորակները», 1893), «Ատլանտյան օվկիանոսը» («Փոթորիկ», «Օվկիանոս», 1892), «Եղիկուլեն» («Յոթ աշտարակ») և «Մրրկահույզ ծովը» («Մրրկածուխ ծով»):

Ուշագրավ է այն փաստը, որ Այվազովսկու այս նկարների արտատիպերից յուրաքանչյուրը հանդեսի խմբագրությունը դրել է ոսկեգույն շրջանակների մեջ և ցուցադրել ու վաճառքի հանել 1895 թ. փետրվարի 15-ից հունիսի 15-ը Պետերբուրգում բացված Տպագրական գործի համառուսաստանյան առաջին ցուցահանդեսի ընթացքում: «Արաքս»-ի ներկայացրած այդ պատկերներն անմիջապես գրավել են այցելուների ուշադրությունը և «վաճառվել մեծ քանակությամբ» (էջ 27–28):

Աշխատության հաջորդ երկու գլուխները նվիրված են արևելահայ ու արևմտահայ նկարիչներին և քանդակագործներին: Ինչպես նկատել է Ա. Աղասյանը, Այվազովսկու ստեղծագործությունների հետ մեկտեղ «Արաքս»-ի գեղարվեստական բաժնում վերատպվել են նաև արևելահայ ու արևմտահայ ևս վեց արվեստագետների՝ Երվանդ Ոսկանի, Գևորգ Բաշինջաղյանի, Մանուկ Մահտեսյանցի, Գրիգոր Գաբրիելյանցի, Արշակ Ֆեթվաճյանի և Էդգար Շահինի յուղաներկ կտավների, գծանկարների ու քանդակների լուսանկարները: Երեքական աշխատանքով են ներկայացվել Գ. Բաշինջաղյանը, Մ. Մահտեսյանցը և Գ. Գաբրիելյանցը, երկու աշխատանքով՝ Ե. Ոսկանը, մեկական աշխատանքով՝ Ա. Ֆեթվաճյանը և Է. Շահինը: Ընդ որում, ի տարբերություն Այվազովսկու, նրանցից ոչ մեկի արվեստին հանդեսը չի անդրադարձել առանձին հոդվածով և բավարարվել է գեղարվեստական բաժնում զետեղված կենսագրական, տեղեկատվական և նկարագրական հակիրճ ակնարկներով ու պարզաբանությամբ:

Իր գոյության ընթացքում «Արաքս»-ն այս կամ այն չափով՝ հանգամանորեն կամ համառոտակի, անդրադարձել է նաև XIX դարում ապրած ու ստեղծագործած շուրջ երկու տասնյակ ինչպես ճանաչված, այնպես էլ սկսնակ հայ արվեստագետների՝ Ջաքար Ջաքարյանի, Սարգիս Տիրանյանի, Վարդգես Սուրենյանցի, Արսեն Շապանյանի, Եղիշե Թադևոսյանի և այլոց կենսագրությանը, ընդհանուր գծերով ներկայացրել նրանց ստեղծագործական ուղին, վերատպել նրանցից մի քանիսի առավել հայտնի աշխատանքները, նկարագրել ու մեկնաբանել դրանք, հաղորդել այդ դարաշրջանի ազգային կերպարվեստին վերաբերող ուշագրավ փաստեր ու տեղեկություններ:

Այսպիսով՝ հայկական մամուլի պատմության մեջ գրական-գեղարվեստական պատկերազարդ այդ անդրանիկ հանդեսում հրատարակված, XIX դարի հայ արվեստագետներին նվիրված հոդվածներն ու հրապարակումները, ինչպես նաև «Արաքս»-ի գեղարվեստական բաժնում ընդգրկված պատկերները, մի կողմից՝ նշանակալից դեր ունեցան հայ ուսումնասեր հանրությանը նոր շրջանի ազգային կերպարվեստին թեկուզ մոտավոր ծանոթացնելու գործում, մյուս կողմից՝ հետագայում դրանք կարևոր աղբյուրներ դարձան տվյալ դարագլխի հայկական կերպարվեստի պատմության գիտական ուսումնասիրության համար:

Թեև Ս. Գուլամիրյանցի նախաձեռնությամբ ու խմբագրությամբ Սանկտ Պետերբուրգում հրատարակված «Արաքս» վեցամսյա հանդեսը, որը հայկական պարբերական մամուլի բազմերանգ խճանկարում գրավեց իր կարևոր և առանձնահատուկ տեղը, ունեցավ կարճատև կենսագրություն՝ ընդմիջումներով հրատարակվեց ընդամենը 11 տարի (1887–1898) և դադարեցրեց իր գոյությունը հիմնադիր-խմբագրի վաղաժամ մահվան պատճառով, սակայն ճանապարհի հարթեց մոտ ապագայում հայկական նմանատիպ այլ պարբերականների, օրինակ՝ Արշակ Չոպանյանի «Անահիտ» (Փարիզ, 1898–1911 և 1929–1949), Նիկողայոս Ադոնցի «Բանբեր գրականության և արվեստի» (Սանկտ Պետերբուրգ, 1903–1904), Գարեգին Լևոնյանի «Գեղարվեստ» (Թիֆլիս և Վենետիկ, 1908–1921) հանդեսների ստեղծման համար (տե՛ս էջ 84):

Ակնհայտ է Արարատ Աղասյանի արժեքավոր այս ուսումնասիրության նաև գործնական նշանակությունը: Վստահ ենք, որ այս մենագրությունն օրինակ կծառայի ու ճանապարհի կհարթի հայկական գեղարվեստական մամուլի հետագա բազմակողմանի ու մանրազնին հետազոտության համար:

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ